

מלחמה של שישה ימים: מלחמה קונבנציונלית והיסטוריה קונבנציונלית מאד

מתתיהו מיזל

Michael B. Oren, *Six Days of War: June 1967 and the Making of the Modern Middle East*, New York, Oxford University Press, 2002, 446 pages.

שלושים וחמש שנים עברו מאז מלחמת ששת הימים ועד שנכתבה היסטוריה של המלחמה. ולא שלא נכתבו ספרים על המלחמה ההיא – אפילו עיון שטחי בקטלוגים של ספריות או של הוצאות ספרים בארץ ובעולם יראה שכבר מיד, ימים ספורים אחרי המלחמה, החלו להופיע פרסומים שונים עליה. המלחמה ההיא הייתה מלחמה קטנה על-פי קני מידה גלובליים, אך היא הניבה שפע של פרסומים בארץ ובעולם, החל בראיונות וזיכרונות וכתבות עיתונאיות, עבור לתכניות רדיו וטלביזיה (אז עדיין לא בישראל) ועד היסטוריות אינסטנט של המלחמה. אך בכל אלה, ובכל הזמן הרב שעבר מאז, לא נכתבה היסטוריה רצינית ומקיפה על המלחמה, מחקר היסטורי מעמיק, המבוסס על שפע התיעוד הארכיוני והמקורות האחרים. מתוך חוסר זה ובמאמץ ניכר שארך שנים, תוך שהוא נעזר במשאבים רבים שהעמיד לרשותו מכון מחקר עשיר, בא מיכאל אורן ומילא את החסר. אורן ביקש לכתוב, כדבריו, 'מחקר מאוזן' [מה פרוש?] בהיסטוריה הפוליטית והצבאית של המלחמה, העוסק בהיבטיה הבינלאומיים כמו גם האזוריים והמקומיים, מיועד לחוקר המלומד ונגיש לקהל הרחב.

מצד אחד, אפשר לראות במלחמת ששת הימים ניצחון גדול ומכריע, הצלחה צבאית שלא הייתה כמותה בתולדותיה של מדינת ישראל מהקמתה ועד עד ימינו אלה: צבאה של ישראל ניצח שלושה צבאות (של שלוש מדינות ערב) גדולים ממנו פי כמה וכמה, וכבש שטחים גדולים בהרבה משטח המדינה בקווי שביתת הנשק של 1949, וכל זאת

בתוך שישה ימים בלבד. אכן, תוצאות המלחמה הצדיקו את התנבאותו של סגן הרמטכ"ל של אז (חיים בר-לב) על כך שצה"ל ינצח (הוא התבטא בנוסח הרבה פחות ספרותי מזה) 'חזק, מהר, ובאופן אלגנטי'. וגם התוצאות הדיפלומטיות והמדיניות היו מרשימות ביותר: פני המזרח התיכון שונו לגמרי. כך רואה מיכאל אורן את המלחמה ההיא וכך הוא מציגה בספרו.

מצד אחר, אפשר שהמלחמה הזאת עדיין לא הסתיימה. כאשר יצא לאור ספרו של אורן, מדינת ישראל המשיכה להיאבק בתוצאותיה של המלחמה ההיא, ששת הימים התמשכו ליותר משלושים וחמש שנה, ואולי ימשכו עוד כמה עשורים. לא רק שאי-אפשר לראות במלחמה אירוע שהוא רק צבאי, אלא שגם מן ההיבט הזה ההצלחה הייתה זמנית וקצרת ימים. למרות שצה"ל נערך על קווים שנראו 'גבולות טבעיים' וברי הגנה, תחושת האיום לא נעלמה מישראל, ותוך זמן קצר מאוד הסתבר כי הניצחון הצבאי לא היה בו כדי להביא ביטחון.

מיכאל אורן בחר לראות את המלחמה ההיא, שנמשכה מן ה-5 ועד 10 ביוני 1967, מן הזווית של הניצחון הגדול. כותרת המשנה של הספר מכריזה על התזה שלו. לדעתו, ביוני 1967 נוצר המזרח התיכון המודרני ולאור השגה זו ניגש לכתיבת ההיסטוריה של המלחמה. יש להקדים ולומר לשבחו, שהוא כתב ספר המציג לפני הקורא את מסכת המאורעות של המלחמה, פורש יריעה רחבה ומספר בפירוט ניכר על האירועים הדיפלומטיים והצבאיים של המלחמה. אכן, הקורא המשכיל שאינו בקיא בהיסטוריה והרוצה לדעת מה הייתה המלחמה ההיא, ימצא כאן את השתלשלות תולדותיה בצורה מושכלת ובהירה.

אורן מתחיל בפרישת ההקשר ההיסטורי, כלומר התהליכים הגדולים שהביאו למצב שבו יכלה לפרוץ מלחמה. מתוך ההיסטוריה המסובכת של יחסי יהודים – ערבים בפלשתינה / א"י [כך בעברית נקראה הארץ באופן רשמי תחת המנדט הבריטי] ואחר כך בין ישראל לשכנותיה, הוא סוקר מבחר של אירועים ותהליכים, שהוא אורג אותו למסכת אחת. הוא סוקר את התפתחות היישוב היהודי החדש בארץ מראשית המאה העשרים ואת הופעת התנועה הלאומית הפלסטינית. אורן מראה כיצד התנגדו הערבים למימוש פוליטי של שאיפות הציוניות, כלומר להקמת מדינת ישראל, ואחרי שזו קמה במלחמה קשה – כיצד ניהלו מדינות ערב, והתנועה הלאומית הפלסטינית על ארגוניה השונים, מאבק של דיפלומטיה ואלימות (טרור) נגד ישראל. גישתו היא גישה ציונית מסורתית, המדגישה את שאיפות העצמאות של היהודים ומאמצי החתירה לשלום של מדינת ישראל מול התנכלויות התנועה הלאומית הפלסטינית ומדינות ערב. זו כתיבה המנוגדת לחלוטין לזו של 'ההיסטוריונים החדשים' [אם יש כאלה] ולכל גישה רביזיוניסטית שהיא. הסקירה הכללית של ההיסטוריה הציונית ואחר כך של יחסי ישראל – ערב בשנות חמישים וראשית שנות השישים (של המאה העשרים) משמשת

לחיזוק ולהצדקת מדיניותה של מדינת ישראל ומכאן להראות כי ישראל אינה אשמה בפרוץ המלחמה. נראה שהוא חושב שהמלחמה [זו של 1967 וגם האחרות] היא התרחשות מובנית בתוך ההיסטוריה של יחסי יהודים וערבים במזרח התיכון.

המחבר עובר לתאר את התהליך של ההסלמה שקדם למלחמה, תקופת המאבק של ישראל על המים, את המדיניות התוקפנית הסורית, ואת הדילמות של מצרים תוך הצבעה על הקשר לפוליטיקה הפנימית של ארצות אלה, ובמיוחד מצרים. שם, בארץ הערבית החשובה ביותר, התנהל מאבק פוליטי בין שני ראשי השלטון, שעיצב את המדיניות המצרית שהביאה למלחמה. פרק זה הוא חשוב ביותר בשל המובלע יותר מאשר מן המפורש בו. אלה הן השאלות על מקורותיה של המלחמה והסיבות המיידיות לה. הוא לא דן בכך במפורש, אולם מתוך רצף התיאור מסתבר שאין המחבר חושב שמאורע מיוחד הוא שהביא למשבר המלחמה, אלא היא נבעה מתהליך ארוך בשנים שקדמו לה. לכן אינו מקדיש דיון מיוחד לעניין הגורמים המידיים לפרוץ המלחמה [כגון: בעיית האזהרה הסובייטית, מניעי נאצר להכנסת צבאו לסיני, וכו'] למרות שהוא מזכיר עניינים אלה בתוך רצף המאורעות.

פרק מיוחד, החשוב והטוב שבספר, מוקדש לתקופת הביניים שלפני המלחמה, המכונה בישראל 'ההמתנה'. כמו בפרקים הקודמים והבאים, נשען המחבר גם כאן על בסיס תיעודי נרחב, בעיקר של תעודות דיפלומטיות מן הארכיונים של ישראל, ארצות-הברית ובריטניה, ובמידה פחותה מכך של מדינות אחרות. כמו כן הוא עושה שימוש נרחב בספרי הזיכרונות שהתפרסמו, והמכילים פרטים רבים שאי-אפשר היה לו למצאם במקומות אחרים. הוא מתאר בפירוט רב, שילך ויגדל בפרקים הבאים, את המאורעות הדיפלומטיים ואת המהלכים של הצבאות השונים. כמו בכל הספר גם בפרק זה, עיקר התיאור הוא על הפעולות של מדינת ישראל ושל צה"ל, הן בגלל שהתפרסמו יותר ספרים על כך והן משום שזה נראה למחבר כמרכיב יותר חשוב של ההתרחשות ההיסטורית. המחבר שוזר כאן כמה פתילים של התרחשויות באותם שבועיים שהיו נפרדות אך קשורות זו בזו אופן הדוק, למשל, היחסים בין המטכ"ל של צה"ל לממשלה, או המגעים הדיפלומטיים האינטנסיביים בין ישראל לארצות-הברית. כמו כן הוא מתאר את ההתרחשויות השונות במצרים, בסוריה, בירדן, וכמובן בבעלת הברית הגדולה של מצרים וסוריה – ברית-המועצות. כאן הוא משתמש בעושר הגדול של התיעוד בארכיוני ארצות-הברית, ובמידה פחותה בריטניה, כמו גם בעדויות וזיכרונות של אישים ממדינות ערב, ישראל, ברית-המועצות וארצות אחרות. במידה לא קטנה של דרמטיות, הוא מתאר את התחבטויות בכירי הממשל בווינגטון באשר למדיניות ארצות-הברית במשבר, את ההתחבטויות והקשיים של הממשלה בישראל, את שליחויותיהם של שר החוץ אבא אבן, ואחר כך של ראש המוסד מאיר עמית, לשיחות עם ראשי הממשל בארצות-הברית ואת החלטת הממשלה לפתוח במלחמה.

מכאן והלאה הספר מתאר את מהלך המלחמה, פרק לכל יום. זה הוא עירוב של אירועים צבאיים, מהלכי כוחות של הצבאות השונים, ובעיקר של הפעילות הדיפלומטית, בין ארצות-הברית וישראל, ובמועצת הביטחון של האו"ם. הוא מתאר את ההתקפה האווירית של ישראל והשמדת הכוח האווירי של מצרים (ואחר-כך של ירדן ושל סוריה), את קרבות השריון בהבקעה של כוחות צה"ל את מערכי ההגנה המצרים ואת הקרבות בירושלים.

התיאור הדיפלומטי-צבאי של המלחמה נמשך יום אחרי יום. המחבר מעלה את הדילמות המדיניות השונות של ממשלת ישראל, של מלך ירדן, את התנהגותו הבעייתית של הנשיא המצרי. הוא מתאר את חולשת הצבא המצרי בסיני, את חוסר היכולת וחוסר הנכונות של מנהיגי מצרים להתמודד עם המפלה הקשה, החל מן הבוקר הראשון למלחמה. הוא מתאר את חוזקו וחולשתו של הצבא הירדני, ואת הצלחות וכישלונות כוחות צה"ל במלחמה בירושלים ובגדה המערבית. מוקדש מקום לתיאורים של מדיניות ברית-המועצות וכן להתקפה הישראלית על ה'ליברטי', ספינת הביון של ארצות-הברית. בפרקים שאחרי כן נסקרת פרשת ההחלטה של הממשלה בעניין המלחמה על סוריה, ומתואר כיבוש רמת הגולן. עולה שאלת החלטת מועצת הביטחון על הפסקת האש, שבגלל מדיניות מצרים נדחתה כמה פעמים ובכך הגדילה את ממדי המפלה המצרית (והסובייטית). בפרק הסיכום מעלה המחבר נושאים של אחרי המלחמה: מעמדה של ישראל בגבולותיה המורחבים, שאלת התושבים הפלסטינים והפליטים, היחסים בין ישראל לארצות-הברית, מעמדה של ברית-המועצות במזרח התיכון, החלטת מועצת הביטחון 242, ועוד.

כאמור, הקורא המשכיל שאינו מומחה ימצא בספר תיאור והסבר של המלחמה, ואולי ילמד דברים שלא ידע לפני כן. אולם, נראה שאורן לא הצליח לכוון את ספרו לקורא המלומד, המכיר את ההיסטוריה של המלחמה ומהלכיה, ומצפה לתובנות, הסברים וחיידושים מתוך העושר התיעודי שאורן עשה בו שימוש. כך גם באשר לקורא הישראלי שאינו מומחה, הנתקל בתיאורים ובהסברים המוכרים לו מכבר, שאין בהם חידוש בשבילו ולא מוצא תשובות לשאלות המצויות בדיון הציבורי העכשווי. ייתכן שאורן כיוון את ספרו לשוק האמריקאי, שבו יש עניין ואהדה לישראל, אך לא ידע רב, והשאלות שם שונות מאלה העולות בישראל.

אורן משלב בהצלחה לא קטנה סגנון דרמטי, המיועד, כנראה, למשוך את תשומת לבו של הקורא, עם ניתוח היסטורי המבוסס על מחקר רחב, אולם, אין בו גישה חדשה, או גילויים חדשים. כיוון שהספר שואף להביא סקירה מקיפה של המלחמה, אין בו ניתוח מעמיק של הבעיות שההיסטוריונים החוקרים את הנושא והתקופה מתחבטים בהם. הטון נקבע כבר מן ההתחלה, בכמה שורות דרמטיות, כמעט עיתונאיות, המספרות על פשיטת החבלה הראשונה, הכושלת, של ארגון הפת"ח, שכבר אז עמד בראשו יאסר

ערפאת. הוא מעלה מונחים ושמות הידועים לקהל הקוראים בעת כתיבת הספר ולאור דווקא לפי מידת חשיבותם ופרסומם בעת התרחשות האירועים. המחבר מקפיד בכל עניין להוסיף פרטים על אישיותם, אופים ויחסיהם של האנשים הנזכרים באותו הקשר, כתיבה שהעיתונאים קוראים לה 'צבע'. מין התבוננות פסיכולוגית שטחית, כאילו במעט הפרטים שנבחרו ליצור אפקט דרמטי, יש כדי להסביר מחשבותיהם, מניעיהם ומעשייהם של המעורבים בפרשה.

מבחינה מסוימת זו היא היסטוריה אנכרוניסטית. אמנם הספר נפתח בפרק שנקרא 'ההקשר – ערבים, ישראלים והמעצמות הגדולות מ-1948 עד 1966', אך הפסקה הראשונה עוסקת בפשיטה הראשונה של ארגון הפת"ח הפלסטיני בתוך שטחה של ישראל בדצמבר 1964. נראה שנקודת המבט שלו היא ישראל והמזרח התיכון כפי שהם בעת כתיבת הספר, לא בעת שהתרחשה המלחמה ההיא. כבר בפתיחה זו ניכרת דרכו של המחבר והשקפת העולם שלו. אמנם הבימה היא העולם כולו, אך עיסוקו של הספר (והמחבר) בשחקנים הפועלים בזירה מצומצמת וכמעט בלתי תלויה במערכת העולמית. אמנם ההקשר הכללי הוא יחסי ישראל – ערב, בתוך המסגרת הבינלאומית, הסכסוך הזה אינו מתנהל בבידוד, בחלל ריק, אלא הוא חלק מן המערכת הבינלאומית על מלחמותיה ושלומיה. אלא שאורן חושב שהצדדים היריבים בסכסוך זה מנהלים את הסכסוך בעצמם, על-פי האינטרסים שלהם, על-פי מדיניות ואסטרטגיות שנוצרות לשם הסכסוך הזה ומתוכו. המדינות השונות הנלחמות זו בזו בסכסוך דמים ארוך זה הן ריבוניות ויכולות להחליט לעצמן, ובעצמן, כיצד יתנהגו במהלך הסכסוך הזה. הן אינן רואות עצמן ככלים בידי מעצמות גדולות מהן. אין הוא דן במלחמה (ובסכסוך הישראלי – ערבי בכלל) בהקשר של הפוליטיקה העולמית אלא הוא מציג את האירועים של הזירה הבינלאומית מזווית הראייה של הסכסוך בין ישראל לערבים.

בתיאור המאורעות הפוליטיים והצבאיים בשנים שלפני פרוץ המלחמה, מרבה אורן באזכור ותיאור הפעולות של מדינות ערב שהביאו להעלאת המתחים ולמשבר. כך גם באשר לסיבות העמוקות למלחמה, הוא מצביע על המשברים השונים במדינות הערביות, מצרים וסוריה למשל, כגורמים למדיניות אנטי-ישראלית תוקפנית. אין כאן כל ניסיון לבחינת הסברים אלטרנטיביים, למשל [כפי שכבר נמצא בספרות ההיסטורית] שהמשבר הכלכלי העמוק בישראל יכול היה להיות סיבה למדיניותה התוקפנית. אין הוא שואל על מדיניותה ומעשייה של מדינת ישראל, או ארצות-הברית, ברית-המועצות ומדינות אחרות. לדעתו, הגורמים למתיחות ולמלחמה באו מהאזור הזה ולא מבחוץ, ממעשי מדינות ערב וארגונים ערביים, ולא מישראל. השקפה זו של המחבר מתבטאת הן במסגרת הכללית של הספר והן בפרטים: כך, למשל, הוא כותב (עמ' 46) על הכנות של צה"ל נגד פרובוקציה סורית, בלא לשים לב שהכנות אלה יכלו גם הן להיות פרובוקציה. משה דיין היה הרבה יותר חריף ובהיר – ראו הראיון של רמי טל עם דיין

בנובמבר 1976 (פורסם באפריל 1997). ועולה תמיהה באשר למידת הבנתו את הבדלים התרבותיים בין המדינות הערביות לישראל, ובין אלה למדינות המערב ויתר המדינות. אורן מייחס לאישים, למדינות ולתנועות של הארצות הערביות אופני התנהגות – פוליטית ואחרת – כבתרבות העולם המערבי, כלומר, של אירופה המערבית ואמריקה, כמושגים אלה הוא מתאר את ההיסטוריה והפוליטיקה שלהן, את התנהגות מנהיגיהם ועמיהן. נראה כאילו הוא חושב שיש תרבות פוליטית (וכללית) אוניברסלית אחידה שכל הארצות שותפות לה. כך אליבא דאורן רציונלי הוא מה שנראה ככזה בעיני ארצות-הברית, ישראל ובריטניה, ללא ניסיון להבין מהלכי המחשבה של עמים ומנהיגים ערביים (או סובייטים, לעניין זה). כך סוריה היא 'ספינקס', כנראה משום שמדיניותה ומהלכיה אינם מובנים על-ידי אורן ואולי לא הובנו אז על-ידי מדינות המערב. הוא אינו טורח לנסות להבין את התנהגותה של סוריה על-פי מערכת ערכיה הפנימיים.

יתרונו הגדול של הספר הוא בעושר התיעוד הדיפלומטי שמביא המחבר, במיוחד במה שנוגע ליחסי ישראל – ארצות-הברית. אך מקורות מן הסוג הזה מראים לנו רק מה שאמרו מדינות אלו זו לזו, ואין בו כדי להראות, ובוודאי שאין בו כדי להסביר את התהליכים הפנימיים בכל אחת מהארצות. כך הקורא לומד מה אמרו נציגי ארצות-הברית לממשלת ישראל ומה מסרה ממשלת ישראל לממשל האמריקאי, אך לא מה היו השיקולים הפנימיים של כל אחד מהגופים האלה. כך הקורא לומד על החיכוכים בין צה"ל לממשלה בישראל, אך לא על תכנם של השיקולים במטכ"ל ובממשלה. אורן מקבל את הגישה הרווחת, על החיכוך שהיה בין הממשלה למטכ"ל בעניין היציאה למלחמה, ומציג את הממשלה וראשה כהססניים ומתמהמהים. יכול היה לחפש ולמצוא כי יכולה לעלות תזה הפוכה, כלומר, שהממשלה לא נתנה אמון בכוחו של צה"ל ובתבונתו של המטכ"ל, ולכן פחד ראש הממשלה לצאת למלחמה.

נראה שאורן חושב שמלחמה היא מארג ורצף כרונולוגי של אירועים דיפלומטיים וצבאיים בלבד, ולכן אינו מוצא לנכון לעסוק בשאלות שאינן היסטוריה דיפלומטית (היסטוריה של פוליטיקה פנימית בכל אחת מהארצות המערבות המלחמה, שלא לומר היסטוריה חברתית וכלכלית). הוא גם ממעט לעסוק בניתוח השאלות ההיסטוריות העמוקות הנוגעות למלחמה, סיבותיה, ומקומה בתהליכים הארוכים של האזור. נראה, לפי מבנה הספר, שאורן חושב שהסיבות למלחמה מובנות לתוך ההיסטוריה של יחסי יהודים – ערבים, אך הוא אינו מוצא לנכון להקדיש דיון מיוחד לכך. בתוך מסגרת מושגית זו יש כמה וכמה עניינים חשובים ביותר שאינו דן בהם, למשל, כיצד הצליחה מדינת ישראל, מעוטת אוכלוסין (רק שנים וחצי מיליון תושבים) ליצור עצמה צבאית כה גדולה, או לשאול על האוכלוסייה הערבית בישראל באותם ימים (כמעט 12% מכלל האוכלוסייה). עוד: אין ניתוח ואין הסבר של ההיבטים הצבאיים של המלחמה, מלבד

תיאורים רחבים של תנועות הכוחות השונים. נוסף לכך התיאורים הצבאיים אינם מדויקים ואינם מאפשרים לקורא להבין מה היה סדר המאורעות ולוחות הזמנים של תנועות הצבא והקרבות השונים. באופן כללי יש הרבה טעויות ושגיאות באשר לאירועים צבאיים ולמונחים ומושגים צבאיים. אישים, מקומות ומאורעות מוצגים לא כפי שהיו (רק שלוש דוגמאות: בציטוט מסמך מסוים של צה"ל, מה שנכתב כאילו הוא מספרו של המסמך אינו אלא התאריך; אשכול מעולם לא היה 'מהנדס מים' כפי שכותב עליו אורן, אולי כדי להסביר את החשיבות שאשכול יחס לבעיות המים בישראל; אפרים ריינר לא היה מח"ט 37 אלא סמח"ט 3).

למרות כל החסרונות, זהו ספר בעל חשיבות, שכן כפי שכבר נאמר לעיל וכפי שמכריז המחבר, ספר זה הוא הראשון מאז 1967 המנסה להציב התמודדות היסטורית רצינית עם המלחמה ההיא. ואולי אף אפשר לומר שחסרונו הוא גם יתרוננו, שכן למרות מה שהמחבר כותב בהקדמה על 'מחקר מאוזן', הוא אינו מציג כתיבה תיאורית המתיימרת להיות חסרת מחויבות אידאולוגית. השקפותיו האידאולוגיות, הפוליטיות, מובנות בטכסט שהוא כותב, ובכך הוא גם קורא להתמודדות נוספת, לא רק עם ההתרחשות ההיסטורית שמלפני יותר משלושים וחמש שנים, אלא גם עם ההמשגה ההיסטורית שלה.

